

## УДК 331.5:323.32

О.А. Кролевець, асп.

Кіровоградський національний технічний університет

# Доходи населення як складова формування середнього класу

В статі обгрунтовано роль середнього класу в суспільстві, визначено основні його кількісні та якісні параметри на основі систематизації точок зору провідних дослідників цього явища, оцінено значення показника «дохід» як критерію ідентифікації населення з середнім класом.

**середній клас, якість життя, доходи, рівень освіти, рівень професійної кваліфікації**

Україна проголосила намір щодо створення соціальної держави. Соціальною основою такої держави, як свідчить досвід розвинених європейських країн, є середній клас. Хоч однозначне визначення середнього класу відсутнє, більшість науковців під ним розуміють такий прошарок суспільства, до якого входить основна частина населення і який характеризується низкою важливих соціально-економічних рис, що визначають його високий матеріальний добробут та соціальний статус, а також особливу роль в суспільному розвитку.

Слід відзначити, що теоретичні та практичні аспекти становлення в Україні, а також і в інших пострадянських країнах, середнього класу активно стали обговорюватися на початку 2000-х років, тобто в період подолання економічної кризи. Саме в цей період виникла потреба визначитися, яке суспільство має будувати у майбутньому Україна, а також з'явилися певні економічні можливості формування середнього класу.

На сучасному етапі все більше вітчизняних науковців і політиків, громадських діячів аналізують основи формування середнього класу. Серед українських дослідників значний внесок у розвиток теоретичних засад формування середнього класу внесли такі відомі науковці, як Е. Лібанова, А. Гальчинский, В. Кузьменко, І. Бондар, О. Барановський, Т. Ковальчук, І. Булеєв, а також інші вчені. Проблеми формування середнього класу стали предметом дослідження відомих російських вчених Т. Заславської, З. Калугіної, О. Авраамової, Т. Галаєвої. Аналіз наукових публікацій цих дослідників дає можливість виявити сутнісні риси середнього класу, його роль в сучасному суспільстві та визначити основні умови його формування.

Більшість дослідників відзначають важливу соціально-економічну та соціокультурну роль середнього класу, яку він відіграє в постіндустріальному суспільстві. Відомий український вчений Е.М. Лібанова підкреслює, що наявність потужного середнього класу в суспільстві означає [1, С. 34]:

а) домінування в суспільстві активної життєвої позиції – прагнення самостійно забезпечувати добробут собі та своїй родині, дбати про майбутнє, зокрема про старість;

б) наявність внутрішніх джерел інвестування – населення не проїдає миттєво всі зароблені кошти, а інвестує значну їх частину в бізнес, житло, освіту тощо;

в) високий платоспроможний попит населення і відповідно масштабний внутрішній ринок – попит породжує пропозицію, тобто спричиняє до економічного зростання, збільшення зайнятості тощо;

г) демократичні принципи управління, зокрема постійні звіти владних структур – середній клас, який має належний рівень освіти, відзначається обізнаністю в своїх правах і прагненням їх відстоювати у визначених законодавствах межах.

А.С. Гальчинський відзначає, що саме середній клас країн цивілізаційного центру забезпечує еволюцію суспільства за траєкторією постформаційного розвитку, що він відіграє важливу роль у формуванні світоглядних, у тому числі моральних стандартів [2, С. 78].

Провідний російський соціолог Т.І. Заславська вказує на те, що сформовані середні прошарки населення (що ідентично в її розумінні середньому класу), володіють, з одного боку, високим інноваційним потенціалом, а з іншого – достатньою масою, що дозволяє їм робити істотний вплив на напрями суспільного розвитку, а також транслювати зразки поведінки нижнім прошаркам і у відомому сенсі вести їх за собою. Саме тут зосереджується найбільш цінний трудовий і інтелектуальний капітал суспільства, що концентрує його знання, уміння, кваліфікацію, культуру, а також енергію, волю, творчість, працьовитість [3, С. 141].

В.П. Кузьменко відзначає, що середній клас виступає в ролі урівноважувача різноманітних інтересів різних верств населення [4, С. 86], а Т. Ковальчук – що він є надійною опорою ринково-демократичних перетворень [5, С. 8].

Узагальнюючи різноманітні підходи до визначення ролі середнього класу, В.П. Антонюк вважає, що його позитивна роль в соціоекономічній динаміці суспільства обумовлена тим, що він є стабілізатором суспільства, сприяє встановленню суспільного порядку; виступає гарантом суспільної безпеки, враховуючи інтереси різних соціальних груп та забезпечуючи їх взаємоув'язку; показує приклад заможного життя; ініціює і здійснює економічні та технологічні інновації; є основною рушійною силою ринкових реформ в умовах перехідної економіки; є надійною опорою демократичного розвитку суспільства [6, С. 268-269].

Все це свідчить про необхідність формування в постіндустріальному суспільстві потужного середнього класу, що і реалізовано в країнах високого рівня розвитку, де питома вага середнього класу становить 55-60% суспільно активних громадян. В окремих країнах вона є більшою, наприклад – у Швеції, де його частка становить 80-82% [7, С. 4].

Провідними вітчизняними науковцями даються різноманітні визначення середнього класу. У трактовці Т. Ковальчука поняття «середній клас» – це економічно активна частина громадян, що мають пристойний для людини XXI ст. рівень матеріального забезпечення, досягають його власною працею, усвідомлюють свої економічні та соціально-економічні інтереси і активно діють заради їх реалізації [5, С. 8].

О. Барановський вважає, що середнім класом можна назвати соціальну групу, що володіє набором певних характеристик: визначений рівень доходів; володіння нерухомістю, наявність своєї справи; висока професійна освіта та кваліфікація; відносна задоволеність статусом; помірний політичний консерватизм; зацікавленість у підтримці соціального порядку і стійкості; суб'єктивна ідентифікація себе із середнім класом [8, С. 110].

В колективній монографії, присвяченій проблемам становлення середнього класу в Україні, узагальнюється думка, що середній клас – це соціальна спільнота, яка отримує рівень доходів, що дають змогу їй жити в умовах достатку й заможності і, таким чином, робить ці верстви населення потужним гарантом збереження суспільної та політичної стабільності в країні. Ці погляди теоретично обґрунтовують поняття середнього класу як соціальної структури суспільства, пов'язуючи його головним чином із рівнем достатку [9, С. 12].

Наявність різноманітних визначень середнього класу свідчить про те, що це поняття в наукових колах поки що не сформульовано в остаточному вигляді, що на сучасному етапі йде інтенсивний процес дослідження та визначення цього складного соціально-економічного явища.

Завдання формування середнього класу в Україні потребує визначення основних його параметрів та забезпечення умов, шляхів і заходів щодо їх формування у переважної більшості населення України.

Аналізуючи середній клас як суспільне явище, більшість дослідників визначають його характерні риси, які виступають і критеріями ідентифікації середнього класу. Е. Лібанова вважає, що середнім класам різних країн притаманні певні загальні ознаки, хоча вони, безумовно, не ідентичні, оскільки віддзеркалюють економічні, культурні, політичні особливості розвитку кожного конкретного суспільства. Відповідно середні класи різних країн відрізняються не тільки за рівнем доходів та стабільністю, але і за роллю в суспільному житті. Водночас такі специфічні риси середнього класу, як наявність спеціальної освіти та високий професійний статус, спостерігаються в усіх країнах [1, С. 36]. Вона вважає, що середній клас як соціальне угруповання характеризується такими рисами:

- рівнем доходів, який забезпечує споживання за прийнятими в суспільстві стандартами; володіння нерухомістю; наявність власної справи;
- високим рівнем освіти і професійною кваліфікацією, які надають високий соціальний статус, визнаний у суспільстві, і гарантують його збереження при економічних зрушеннях (зрозуміло, не йдеться про революції);
- помірним політичним консерватизмом, зацікавленістю у підтримці соціальної стабільності і неприйняттям маргінальної ідеології;
- суб'єктивною ідентифікацією себе із середнім класом.

І. Бондар, Є. Бугаєнко, І. Ярошенко вважають, що основними ознаками середнього класу є рівень матеріального благополуччя, професійно-кваліфікаційний статус, потенціал соціальної мобільності, стиль життя, політична активність, самоідентифікація [7, С. 5].

В. Кузьменко до найбільш характерних рис середнього класу відносить економічну незалежність, сильну професійну орієнтацію, високу громадянську та політичну незалежність [4, С. 87]. О. Аврамова, використовуючи критеріальний підхід, відзначає, що для визначення середнього класу найчастіше використовуються такі критерії-ознаки: ступінь адаптації до існуючих соціально-економічних умов, освіта, професія, доход, самоідентифікація з представниками середнього класу [10, С. 19].

І.П. Булеєв, досліджуючи сутність середнього класу, обґрунтовує, що в якості агрегованих ідентифікованих ознак середнього класу суспільства в ринковій економіці слід використовувати [11, С. 12]:

- якість життя даної соціальної спільності населення, яке відповідає міжнародним нормам;
- успішну економічну поведінку в даних умовах функціонування економіки, здатність адаптації до них;
- професійний, кваліфікаційний статус, освітній рівень;
- політичну участь в становленні громадського суспільства і усвідомлення себе вільним громадянином;
- активну життєву позицію в економічному і соціально-політичному житті, опору на власні сили, здібності і можливості;
- соціально-політичний консерватизм, лояльність до конституційної суспільної системи, заснованої на ринкових відносинах, законопослушність;
- самоідентифікацію себе як представника середнього класу;
- соціальну культуру і цінність, стиль життя;
- здатність усвідомлення свого довгострокового інтересу, орієнтацію на нього, участь в інвестиціях, примноження власності.

Узагальнення різних підходів щодо визначення рис та критеріальних ознак

середнього класу наведено у табл. 1, яка свідчить про багатогранність цього явища. Вказуючи на цю його особливість, О.І. Барановський підкреслює, що поняття середнього класу є складною багатогранною категорією, що обумовлює поєднанням і взаємообумовленістю різнопланових елементів, а відтак – гетерогенністю і розмитістю меж [8, С. 108].

Деякі дослідники розширюють перелік критеріїв віднесення до середнього класу. Так, О. Барановський до них включає сектор економіки, тобто зайнятість у державному або приватному секторі, промисловості чи сільському господарстві тощо [8, С. 109]. Є. Галаєва відносить до них таку психологічну складову як впевненість людей у своєму майбутньому [12, С. 95].

Отже, середній клас характеризується низкою кількісних і якісних параметрів. Для ідентифікації середнього класу необхідно врахувати не один якийсь критерій, а значну кількість характеристик. При цьому слід виходити не лише із об'єктивної статистичної інформації, яка в сучасних умовах в Україні є неповною та у значній мірі викривленою, на що вказують багато дослідників, але й врахувати соціологічну інформацію [12, С. 95], яка відбиває соціальне самопочуття населення.

Таблиця 1 – Визначення основних рис (критеріальних ознак) середнього класу на основі систематизації точок зору провідних дослідників цього явища

Основні риси (критеріальні ознаки)	Дослідники									
	Е. Лібанова	І. Бондар	О. Барановський	Т. Ковальчук	І. Булеєв	В. Кузьменко	Т. Заславська	О. Аврамова	Є. Галаєва	З. Калугіна
1. Високий рівень доходів та матеріального добробуту	+	+	+	+			+	+	+	+
2. Володіння нерухомістю, засобами виробництва	+		+							
3. Наявність власної справи	+		+			+				
4. Наявність доходів від власності		+								
5. Високий рівень освіти і професійної кваліфікації	+	+	+		+		+	+	+	+
6. Професійно-посадовий статус			+		+	+		+		
7. Високий рівень дієздатності, економічної активності				+	+		+			+
8. Здатність заробляти на життя власною працею, опора на власні сили				+	+					
9. Характер виконуваної праці (висококваліфікована та переважно розумова)										+
10. Адаптованість до умов ринку					+		+	+		
11. Статусність стилю та якістю життя		+	+		+					
12. Високий соціальний статус (соціальний престиж)	+	+	+				+			

13. Соціальна мобільність		+	+						
14. Громадянська та політична активність, незалежність		+			+	+			
15. Політичний статус			+						
16. Помірний політичний консерватизм	+		+	+					
17. Економічна зацікавленість у розвитку держави				+					
18. Можливість розроблення і реалізації довгострокової стратегії зростання особистого добробуту		+			+				
19. Суб'єктивна ідентифікація себе з середнім класом	+	+			+			+	+

Аналіз різних точок зору щодо характеристик ознак середнього класу показує, що серед найбільш вагомих дослідники вважають дві ознаки: високий рівень доходів, який забезпечує високий рівень життя цього соціального угруповання; високий рівень освіти і професійної кваліфікації. При цьому на перший критерій, як на основний, вказують більшість дослідників. Так, О.І. Барановський відзначає, що «головним критерієм належності до середнього класу попри все визначається дохід. Причому частіше його визначають не конкретними сумами, і не кількістю речей чи продуктів, які можна купити. Дохід іменується «пристойним». Звичайне уявлення про те, що таке «пристойний» дохід сильно варіюється. Незмінно одне – це такий дохід, що задовольняє того, хто його одержує» [8, С 111].

Аналіз наукових публікацій, присвячених середньому класу, показує, що в більшості із них саме дохід виступає головним критерієм соціальної диференціації населення і визначення обсягів середнього класу. Е.М. Лібанова на основі показника доходу виокремила чотири соціальні групи населення України: бідні; потенційно середньодоходні, або протосередні; середньодоходні; заможні. При цьому групу середньодоходних вона розглядала як соціальну базу майбутнього середнього класу [1, С. 44-45], поєднання показників диференціації населення за доходом разом з такими ознаками як професійно-освітній статус та самоідентифікація дало їй змогу визначити ядро середнього класу в Україні, яке складає близько 12% населення [13, С 10].

На основі показника доходу було здійснено розмежування населення на п'ять соціальних груп, з виокремленням середнього класу, авторами монографії «Середній клас України: теорії та сучасні тенденції становлення» [14, с. 98]. У цій науковій праці було обґрунтовано 8 порогових показників-індикаторів для ідентифікації середнього класу, серед яких 4 стосуються певних форм і рівнів доходів (частка доходів середнього класу у ВВП, рівень заробітної плати в доходах населення, доходи від майна і власності), та ще два – використання доходів (на споживання та накопичення) [14, С 61-62].

Критерій доходу визначається як найбільш вагомий показник віднесення до середнього класу і за результатами соціологічних досліджень. На це вказує О.А. Олександрова, вона відзначила, що пошаровий аналіз ієрархії використовуваних респондентами критеріїв самоідентифікації з середнім класом виявив послідовне переміщення критерію «дохід» в лідируючий чинник самоідентифікації в міру зниження соціального статусу респондента [15, С 13].

Проведені соціологічні опитування в Україні також виявили, що найвагомим критерієм віднесення, або не віднесення населення до середнього класу є критерій доходів, про що свідчать дані табл. 2.

Таблиця 2 – Роль показника «дохід» як критерію ідентифікації населення з середнім класом (складено автором за джерелом [6, С. 276, 281]), у % до опитаних 2006 р.

Питання, які стосувалися середнього класу, та найбільш вагомій відповіді	%
Кого можна віднести до середнього класу? – Осіб із середніми доходами*	62,7
Чому віднесли себе до середнього класу? – Маю середні доходи.	68,7**
Чому не віднесли себе до середнього класу? – Маю низькі доходи	85,2**

\* Під середніми доходами респондентами малоось наувазі не середньостатистичний дохід, а достатній для віднесення особи до середняків [6, С. 277].

\*\* У % до тих які ідентифікували (або не ідентифікували) себе з середнім класом.

Другим критерієм віднесення до середнього класу опитувані відзначили опору на власні сили (вказало 22,4% респондентів), на третьому місці було володіння нерухомістю (18,8%). Як бачимо, ці критеріальні ознаки за важливістю поступаються доходу у три і більше разів. Серед критеріїв самоідентифікації себе з середнім класом на другому місці була така характеристика, як «розраховую лише на власні сили» (відзначило 34,9%), однак за вагомістю вона вдвічі нижча чинника доходу [6, С. 276, 281].

Виходячи з того, що дохід населення є економічною основою досягнення певного рівня життя, його слід взяти в якості основного критерію формування середнього класу. Однак застосування цього критерію можливо тільки в комплексі з іншими критеріальними ознаками, передусім такими як рівень освіти, професійний статус, ділова і підприємницька активність, опора на власні сили, наявність майна та ділових активів, інноваційна поведінка. В Україні поки що відсутні науково визначені кількісні параметри доходу за якими слід віднести особу до середнього класу.

## Список літератури

1. Лібанова Е.М. Трансформаційні процеси, соціальна стратифікація і перспективи становлення середнього класу / Е.М. Лібанова // Економіка і прогнозування. – 2002. – № 2. – С. 34-60.
2. Гальчинський А.С. Базові проблеми становлення середнього класу / А.С. Гальчинський // Економіка і прогнозування. – 2002. – № 2. – С. 76-81.
3. Заславская Т.И. Социальная трансформация российского общества: Деятельностно-структурная конвенция / Т.И. Заславская. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Дело, 2003. – 568 с.
4. Кузьменко В.П. Соціально-економічні аспекти формування середнього класу в Україні / В.П. Кузьменко // Економіка і прогнозування. – 2002. – № 2. – С. 82-91.
5. Ковальчук Т. Чи є у нас середній клас? / Т. Ковальчук // Урядовий кур'єр. – 28 листопада 2002 р. – № 222. – С. 8-9.
6. Антонюк В.П. Формування та використання людського капіталу в Україні: соціально-економічна оцінка та забезпечення розвитку: Монографія / В.П. Антонюк / НАН України. Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2007. – 348 с.
7. Бондар І. Середній клас і рівень доходів / І. Бондар, Є. Бугаєнко, Г. Ярошенко // Праця і зарплата. – 2004. – № 14 (квіт.). – С. 4-5.
8. Барановський О.І. Фінансові передумови формування середнього класу / О.І. Барановський // Економіка і прогнозування. – 2002. – № 2. – С. 108-125.
9. Середній клас України: теорія та сучасні тенденції становлення. – К.: Видав. дім «Корпорація», 2004. – 582 с.
10. Аврамова Е.М. Формирование среднего класса в России: определения, методология, количественные оценки / Е.М. Аврамова // Общественные науки и современность. – 2002. – № 1. – С. 17-24.

11. Булеев И.П. Повышение роли регионов, предприятий в формировании среднего класса / И.П. Булеев // Современные проблемы социально-экономического развития регионов Украины: Матер. докл. Всеукр. науч.-прак. конф. (Донецк–Мелекино, 3-10 сентября 2002 г.) – Т. 1. – Донецк, 2002. – 528 с. – С. 10-17.
12. Галаева Е. Становления среднего класса в России на фоне мировых тенденций / Е. Галаева // Общество и экономика. – 2002. – № 8-9. – С. 94-111.
13. Лібанова Е. Соціальна стратифікація українського суспільства і передумова становлення середнього класу / Е. Лібанова // Нова політика. – 2002. – № 1. – С. 5-11.
14. Середній клас України: теорія та сучасні тенденції становлення. – К.: Видав. дім «Корпорація», 2004. – 582 с.
15. Александрова О.А. Социально-экономические интересы и ориентации формирующегося среднего класса: автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. экон. наук / О.А. Александрова. – М., 2001. – 20 с.

*О. Кролевец*

**Доходи населення як складова формування середнього класу**

В статті обґрунтовано роль середнього класу в суспільстві, визначені основні його кількісні та якісні параметри на основі систематизації точок зору провідних дослідників цього явища, оцінено значення показателя «дохід» як критерію ідентифікації населення со середнім класом.

*O. Krolevets*

**Profits of population how the constituent in forming of middle class**

The article bases the role of middle class in society, is definite basic quantitative and high-quality parameters on the basis of systematization of points of view of researchers of this phenomenon are definite, the value of index is appraised «profit» as a criterion of authentication of population with a middle class.

Одержано 18.12.09